

De tunnelvisie van de staat

De Academische Boekengids 24, december 2000, pp. 16.

In het VPRO-programma *Zomergasten* is de historicus Geert Mak te gast. Hij laat een filmpje zien over de planning van de Bijlmer, Le Corbusiers visioen van gescheiden functies voor wonen, werken en recreëren. Er zijn mooie, modernistische maquettes te zien die van bovenaf een esthetische aanblik bieden. Dat wij inmiddels weten wat er van de Bijlmer werkelijk geworden is, maakt deze beelden wrang. Mooi is een anekdote die Mak vertelt: als het hoofd stadsplanning aan minister-president Den Uyl de oorspronkelijke plannen laat zien, liggen de luciferdoosjes nog op hun kant; Den Uyl zet ze resoluut overeind: hoogbouw zal het worden. Dit is de maakbare samenleving in optima forma.

Corbusier is een van de hoofdpersonen in negatieve zin van Scotts boek. Het megalomane plan voor de bouw van de Braziliaanse hoofdstad Brasilia - vele malen ambitieuzer en omineuzer dan de plannen voor de Bijlmer - staat symbool voor wat er allemaal mis kan gaan, wanneer geloof in technologie berust op visuele esthetiek en wanneer deze variant van modernisme gesteund wordt door statelijke macht. Scott ontwaart telkens hetzelfde planningsyndroom: in de stedenbouw net zo goed als in de industriële landbouw, in democratische maar ook in communistische regimes, in alle delen van de wereld. Scott gaat onder meer diep in op de opkomst en ondergang van de utilistische bosbouw in Duitsland, op de ontwikkeling van kaarten die de belastingheffing faciliteren in Frankrijk, op de collectivisatie van de landbouw in Tanzania, op hervormingen van de landinrichting in de Verenigde Staten en in de Sovjet-Unie, op de onderdrukking van regionale talen, op codificatie en centralisatie in het rechtssysteem. De grote waarde van het boek schuilt in de gedetailleerde casestudies over deze en vele andere onderwerpen, waarbij Scott zijn antropologische scholing combineert met economisch, sociologisch en historisch inzicht.

Het centrale idee is eigenlijk heel eenvoudig. Om de sociale werkelijkheid naar zijn hand te zetten heeft de staat een tunnelvisie nodig. Grote projecten vereisen een eenvoudige blik die abstraheert van alles wat het echte leven zo rijk en verwarrend maakt. Om de economische waarde van bossen te verhogen moet men bijvoorbeeld die bossen niet als levende organische systemen zien met al hun complexiteit aan functies voor mensen, dieren en de leefomgeving. Men moet ze kunnen zien als verzamelingen van precies dezelfde standaardbomen (de 'Normalbaum') die op precies dezelfde afstanden van elkaar geplant precies dezelfde opbrengst leveren onder ceteris-paribuscondities (men heeft een machine-metafoor nodig). En omdat bossen nu eenmaal niet uit zulke gestandaardiseerde bomen bestaan, moeten de bestaande bomen gekapt worden en vervangen door aangeplant bos dat de vereiste karakteristieken vertoont. Het plan geeft een vereenvoudigd maar esthetisch aangenaam beeld van de werkelijkheid ('leesbaarheid') om die werkelijkheid beter beheersbaar te maken; de werkelijkheid wordt vervolgens aan het plan opgeofferd.

Maakbaarheid van de samenleving

Zo gaat het ook met de bouw van een nieuwe stad of met de herinrichting van landbouwgebieden. Wordt deze sociale logica drastisch doorgezet, dan treden er rampen op: de Duitse bossen blijken op korte termijn wel veel meer economisch nut op te leveren, maar op de langere termijn dreigt er een ecologische ramp; de stad Brasilia die bedoeld is als ruimte waarvan iedereen op functionele wijze gebruik moet maken, onttaardt tot een ruimtelijke structuur die de bestaande tegenstellingen tussen arm en rijk tot ondraaglijke proporties vergroot. Communistische landhervormingen lopen doorgaans uit op hongersnood. Echt tragisch wordt het als vier condities samengaan: de simplificerende administratieve blik, een overdreven vertrouwen in de constructieve mogelijkheden van wetenschap en technologie, een autoritaire staat die bereid is de 'rationele' oplossing dwingend op te leggen, het ontbreken van effectief maatschappelijk verzet.

Als kritiek op bepaalde vormen van 'social engineering' is de analyse overtuigend, als algemene aanklacht tegen modernistische wetenschap en technologie in dienst van de bureaucratie staat schiet het boek weleens over zijn doel heen. Het boek heeft echter nog een tweede sterke kant: de gevarieerde verhalen over de tunnelvisie van de staat hebben een therapeutische betekenis voor iedereen die betrokken is bij de vormgeving van onze eigen samenleving (en zijn dat niet eigenlijk alle burgers?). Sinds de jaren tachtig is officieel het geloof in de 'maakbare samenleving' - waar Den Uyl nog van uit kon gaan - afgezworen. Er is veel te doen over maatschappelijke discussie, deregulering, maatwerk, de lokale schaal, de wensen van de gebruikers, marktwerking. Allemaal noemers voor praktijken die minder centralistisch en totalitair zijn dan de door Scott beschreven praktijken. Maar de nieuwe politieke taal is nog steeds doordrenkt van een geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Dat blijkt wel uit het dogma van de permanente verandering.

Alles moet 'op de schop', telkens maar weer, de organisaties in bedrijfsleven en openbaar bestuur, de 'systemen' van de gezondheidszorg, het onderwijs (want dit is immers de motor van de kenniseconomie). Het mechanistisch denken dat ten grondslag ligt aan het modernisme waar Scott zo'n indringende analyse van geeft, is niet verdwenen, maar eigentijds aangekleed. Vandaar dat de

waarschuwingen van Scott in hoge mate relevant zijn voor actuele discussies in ons land over de inrichting van het publieke domein. Scott geeft zelfs een paar nuttige adviezen aan beleidsmakers: neem kleine stappen (want dan kun je nog terug als het tegenvalt); zorg ervoor dat interventies teruggedraaid kunnen worden zonder schade voor (eco)systemen; sta open voor verrassingen; maak ruimte voor menselijke inventiviteit en creativiteit bij de verdere vormgeving aan een project. Neem kortom geen genoegen met de tunnelvisie van de staat.

Willem Witteveen is hoogleraar Encyclopedie der rechtswetenschap aan de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg.

Besproken boeken:

James C. Scott, *Seeing like a State. How certain Schemes to improve the Human Condition have failed.* New Haven en Londen: Yale University Press.